

SPIS TREŚCI

Od redaktorów	9
Poverty and Social Exclusion – Research Perspective	13
Biogramy autorów	14

Część I. Ubóstwo

<i>Ryszard Szarfenberg, Łukasz Szewczyk</i> Badania ubóstwa – perspektywa ilościowa i jakościowa	19
<i>Anna Kurowska</i> Konceptualizacja i operacjonalizacja ubóstwa	39
<i>Jan Łopato</i> Ubóstwo w Polsce – skala, dynamika, struktura	60
<i>Justyna Łukaszewska, Cezary Żołędowski</i> Kultura czy struktura – dyskurs teorii i spory doktrynalne o przyczyny ubóstwa	73
<i>Justyna Łukaszewska</i> Ubóstwo i zamożność – różnice stylów życia	86
<i>Ryszard Szarfenberg, Anna Kurowska</i> Ubóstwo a wielowymiarowa deprivacja, nierówność i wykluczenie społeczne	98

Część II. Wykluczenie społeczne

<i>Ryszard Szarfenberg</i> Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna	121
<i>Maria Theiss</i> Kapitał społeczny a wykluczenie społeczne	143

<i>Maria Theiss</i>	
Władza i wykluczenie. Polityka społeczna wobec nierówności w partycypacji obywatelskiej	158
<i>Łukasz Łotocki</i>	
Marginalizacja i wykluczenie a obcość	173
<i>Łukasz Szewczyk</i>	
Wykluczenie przestrzenne	186
<i>Anna Kurowska, Barbara Szatur-Jaworska</i>	
Badania wykluczenia społecznego w Polsce – metody, perspektywy badawcze	198

Część III. Zbiorowości ubogie, wykluczone

<i>Magdalena Kocik</i>	
Ubóstwo dzieci w Polsce i w Europie	217
<i>Barbara Szatur-Jaworska</i>	
Ubóstwo i wykluczenie społeczne seniorów	234
<i>Grażyna Magnuszewska-Otulak</i>	
Wykluczenie społeczne osób niepełnosprawnych	256
<i>Małgorzata Szyłko-Skoczny</i>	
Wpływ bezrobocia na rozszerzanie się sfery ubóstwa	268
<i>Emilia Jaroszewska</i>	
Bezdomni jako zbiorowość wykluczona społecznie	278
<i>Cezary Żołędowski</i>	
Wykluczona zbiorowość etniczna – Romowie w Polsce	295
<i>Maciej Duszczyk</i>	
Working poor – „pracujący biedni” na świecie i w Polsce	310
<i>Beata Samoraj-Charitonow</i>	
Ukrainki pracujące w Polsce jako pomoc domowa – przykład wykluczenia społecznego?	321
<i>Paweł Hut</i>	
Imigracja ubogich czy ucieczka przed ubóstwem?	336
<i>Jolanta Supińska</i>	
Wykluczeni i niebiedni	349

OD REDAKTORÓW

Pod koniec okresu powojennej odbudowy i dynamicznego rozwoju gospodarczego i społecznego Europy Zachodniej i Ameryki Północnej po II Wojnie Światowej (lata 1950–1970) panowało przekonanie, że problem bezrobocia został rozwiązany raz na zawsze. O tradycyjnej biedzie wiejskiej, czy nawet o mniej tradycyjnej biedzie miejskiej z XIX i pierwszych dekad XX w. prawie zapomniano. Dlatego też w USA i w wielu bogatych krajach Europy szokiem dla opinii publicznej było ponowne odkrycie ubóstwa. W Stanach Zjednoczonych na początku lat 60. opublikowano książkę Michaela Harringtona *The Other America*, której treść stała się jednym z istotnych uzasadnień słynnej strategii „Wojny z ubóstwem”. W Europie w ramach pierwszego programu EWG, dotyczącego tej problematyki, sfinansowano kilka krajowych badań, ich wyniki wywołały równie żywe reakcje. Ponieważ ubóstwo pojawia się w nowym kontekście, w którym polityka społeczna jest wszechstronnie rozwinięta, dochody większości pozwalają na praktykowanie konsumpcyjnego stylu życia, a w strukturze zatrudnienia coraz większe znaczenie mają usługi, trudno już mówić o nim w kategoriach zaspokajania podstawowych potrzeb ubogich chłopów i robotników. W związku z tym rodzi się idea ubóstwa odnoszonego do przeciętnego poziomu życia w społeczeństwie, a nie do zaspokojenia podstawowych potrzeb egzystencjalnych. Stąd już tylko jeden krok do myślenia o ubóstwie jako wykluczeniu z tego, co jest dostępne, praktykowane i uznane za normę przez większość (koncepcja Petera Townsenda).

Gdy w świecie Zachodu wieszczono, że rozwój państwowego zabezpieczenia społecznego osiągnął maksymalne granice, w krajach komunistycznych mieliśmy do czynienia z mniej lub bardziej typowymi przejawami gospodarki niedoboru. Nie towarzyszyła im jednak bieda znana choćby z okresu międzywojennego, szczególnie z lat wielkiego kryzysu, nie mówiąc już o ubóstwie charakterystycznym dla czasów wojny czy ekscesów kolektywizacyjnych przedwojennego ZSRR (wielki głód na ziemiach ukraińskich). W Polsce tę stabilizację życia na niskim poziomie, z nadziejami na coś więcej, rozbudzonymi w początkach lat 70., zaburza kryzys lat 80. Wówczas nasiliły się problemy niedoboru w gospodarce. Mimo że dla społeczeństwa był to okres zwiększonych kłopotów z zaopatrzeniem, to do ujawnienia się biedy na szerszą skalę brakowało jednego istotnego czynnika – bezrobocia. Nadeszło ono wraz z transformacją ustrojową

w sferze gospodarki. Radykalna zmiana kontekstu w postaci nowej kapitalistycznej rzeczywistości sprawiła, że do łask wróciły wszystkie te instytucje, które w PRL w ogóle nie istniały (np. zasiłki dla bezrobotnych) lub były głęboko zmarginalizowane (np. pomoc społeczna, wówczas częściej nazywana „opieką społeczną”). Powróciła socjalna normalność, charakterystyczna dla kapitalizmu, pierwotnie pod wielkim wpływem hipotez o końcu historii ustrojów polityczno-gospodarczych i ostatecznym tryumfie wolnorynkowej demokracji.

Od początku transformacji w Polsce mija ponad 20 lat. Historia gospodarcza tego okresu to w uproszczeniu kryzys wczesnego etapu transformacji, po którym nastąpił dynamiczny wzrost gospodarczy i zaczęło spadać bardzo wysokie bezrobocie. Kolejne problemy zaczęły się pod koniec lat 90. i w pierwszych latach XXI w. Bezrobocie znowu zbliża się do poziomu z najgorszych momentów lat 90., ale dzieje się to już w warunkach ustabilizowanych instytucji gospodarczych i społecznych. Nowe obawy i nadzieje związane są z przystąpieniem do Unii Europejskiej. Obecnie już wiadomo, że po tym fakcie polska gospodarka powoli odzyskała dynamikę, a stopa bezrobocia zaczęła spadać. Akcesja przyniosła też nowe inicjatywy w polityce społecznej. To właśnie polityka UE spowodowała, że upowszechniła się w Polsce problematyka wykluczenia społecznego. Światowy Szczyt na rzecz Rozwoju Społecznego z 1995 r. (inicjatywa ONZ) nie przyniósł nam przełomu w dziedzinie rozwijania strategii walki z ubóstwem. Dopiero przystąpienie do UE, a w szczególności do otwartej metody koordynacji w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, zmienia sytuację pod tym względem. W 2004 r. w innowacyjny sposób opracowano Narodową Strategię Integracji Społecznej, a następnie powstały na kolejne lata trzy Krajowe Plany na rzecz Integracji Społecznej. Już w okresie przedakcesyjnym środki unijne wspierały nasze wysiłki na rzecz modernizacji pomocy społecznej, ale dopiero po akcesji osiągnęły one znaczące rozmiary. Walka z wykluczeniem społecznym stała się jednym z ważnych wątków w Sektorowym Programie Operacyjnym Rozwój Zasobów Ludzkich (2004–2006), a w pełni została rozwinięta w Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki (2007–2013). W tym czasie powołano do życia zupełnie nowe instytucje, jak zatrudnienie socjalne, z charakterystycznymi dla niego centrami integracji społecznej, spółdzielnie socjalne, czy szerzej zakrojone nowe formy wsparcia dla trzeciego sektora w postaci statusu organizacji pożytku publicznego i mechanizmu 1 procenta.

Te i inne zmiany w kontekście problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego są godne odnotowania i powinniśmy traktować je z przychylnością i nadzieją, nie tracąc oczywiście krytycyzmu. W walkę z ubóstwem i wykluczeniem społecznym należy angażować nie tylko serce, ale też rozum. Dobro i interesy ludzi, którzy trudniej sobie radzą z dynamiczną rzeczywistością wolnorynkowej gospodarki, wymagającej od nich coraz więcej, zawsze są kruche i cały czas wymagają czujnej ochrony. Okazją do tego jest rok 2010 – Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym.

Środowisko akademickie Instytutu Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, które reprezentują Autorzy artykułów zawartych w niniejszej publikacji, ma dwa zasadnicze zadania w tym kontekście. Pierwszym jest prowadzenie rzetelnych badań naukowych, ponieważ wierzymy, że dzięki nim możemy sobie lepiej jako społeczeństwo radzić z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Drugi nasz obowiązek dotyczy refleksyjnego podsumowywania, upowszechniania i popularyzacji wiedzy, którą przynoszą badania. Jest ich w Polsce i na świecie tak wiele, że poza prowadzeniem nowych, równie ważne staje się przyswojenie i ocena wyników tych, które już się zakończyły. Staramy się to robić poprzez dydaktykę, media i wchodząc w role ekspertów. Jednym z owoców tych starań są dwie publikacje. Ta, którą Czytelnik ma w rękę jest bardziej nastawiona na przedstawienie problemów ubóstwa i wykluczenia społecznego, oraz druga książka pt. *Polityka publiczna wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*, w której koncentrujemy się głównie na rozwiązaniach. Gorąco zachęcamy do przeczytania obu książek, ponieważ bardzo dobrze się uzupełniają. Dyskusja tylko o problemach może być mało praktyczna, z kolei debatowanie wyłącznie o tym, jak się je rozwiązuje, bez uwzględnienia wiedzy o nich, jest powierzchowne.

Artykuły tu zebrane podzieliłiśmy na trzy części tematyczne. Ubóstwo odłączyliśmy od wykluczenia społecznego dla większej klarowności prezentacji, ale oczywiście zdajemy sobie sprawę, że te problemy są ze sobą powiązane. Wiadomo, że nie każdy ubogi musi być wykluczony społecznie, a z kolei nie każdy wykluczony w ten sposób musi być ubogi. Dobrze ilustrują to teksty zgromadzone w części trzeciej tego opracowania. Obok przykładów osób tradycyjnie wyróżnianych jako zagrożonych biedą i wykluczeniem, pokazujemy także pracujących, czyli na pierwszy rzut oka klasycznie zintegrowanych ze społeczeństwem rozumianym jako organizacja produkcyjna, którzy jednak nie są na tyle zamożni, aby zapewnić sobie i bliskim choćby minimalny standard życia. Przedstawiamy także trzy przykłady kategorii zagrożonych wykluczeniem, które bardzo rzadko kojarzone są z biedą – homoseksualistów, wegetarian i ateistów.

Mamy nadzieję, że wszystkie teksty zamieszczone w tej książce okażą się dla Czytelników interesujące i skłonią ich do refleksji nad tymi trudnymi zagadnieniami. Będziemy zadowoleni z dobrze spełnionego obowiązku, gdy zgromadzony tu materiał stanie się bodźcem do działania – do prowadzenia nowych badań, ale też do zaangażowania się w działalność na rzecz dobra i interesów tych, którym jest trudniej niż innym stawiać czoło wyzwaniom życia we współczesnym świecie.

Kwiecień 2010 r.

Ryszard Szarfenberg
Cezary Żołędowski
Maria Theiss

CONTENTS

Editorial	9
Poverty and Social Exclusion – Research Perspective	13
Notes on Contributors	14

Part I. Poverty

<i>Ryszard Szarfenberg, Łukasz Szewczyk</i> Research on Poverty – Quantitative and Qualitative Perspective	19
<i>Anna Kurowska</i> Conceptualization and Operationalization of Poverty	39
<i>Jan Łopato</i> Poverty in Poland – Scale, Dynamics, Structure	60
<i>Cezary Żołędowski, Justyna Łukaszewska</i> Culture or Structure – Discourse and Debates on Explanations of Poverty	73
<i>Justyna Łukaszewska</i> Poverty and Wealth – Differences in Life Styles	86
<i>Ryszard Szarfenberg, Anna Kurowska</i> Poverty and Multiple Deprivation, Inequality and Social Exclusion	98

Part II. Social Exclusion

<i>Ryszard Szarfenberg</i> Marginalization and Social Exclusion – Panorama of Language and Theory	121
<i>Maria Theiss</i> Social Capital and Social Exclusion	143

<i>Maria Theiss</i>	
Power and Exclusion. Social Policy in the Face of Civic Participation Inequalities	158
<i>Łukasz Łotocki</i>	
Marginalization, Exclusion and Strangeness	173
<i>Łukasz Szewczyk</i>	
Spatial Exclusion	186
<i>Anna Kurowska, Barbara Szatur-Jaworska</i>	
Research on Social Exclusion in Poland – Methods and Research Perspectives	198

Part III. Groups in Poverty and Socially Excluded

<i>Magdalena Kocik</i>	
Poverty of Children in Poland and Europe	217
<i>Barbara Szatur-Jaworska</i>	
Poverty and Exclusion of the Elderly	234
<i>Grażyna Magnuszewska-Otulak</i>	
Social Exclusion of Persons with Disabilities	256
<i>Małgorzata Szyłko-Skoczny</i>	
Impact of Unemployment on Poverty	268
<i>Emilia Jaroszevska</i>	
Homeless Persons as Socially Excluded Group	278
<i>Cezary Żołędowski</i>	
Excluded Ethnic Group – Roma in Poland	295
<i>Maciej Duszczyk</i>	
Working Poor in Poland and in the World	310
<i>Beata Samoraj-Charitonow</i>	
Ukrainian Women Working in Poland as Home Help – an Example of Social Exclusion?	321
<i>Paweł Hut</i>	
Immigration of the Poor or Escape from Poverty?	336
<i>Jolanta Supińska</i>	
Excluded but Non-poor	349